

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Перший (бакалаврський)

Освітній рівень

**«ТЕХНОЛОГІЇ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ,
СХИЛЬНИМИ ДО АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ»**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота

Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота

Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка та коучинг

Назва освітньої програми

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконав: студент IV курсу, група СРз-19-1 _____ Вадим МУЛЯР

Підпис

Ім'я, прізвище

Керівник: доктор педагогічних наук, професор _____ Юрій БРИНДІКОВ

науковий ступінь, вчене звання

Підпис

Ім'я, прізвище

Нормоконтролер

До захисту допускаю:

Зав. кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки

доктор педагогічних наук, професор _____

Підпис

Юрій БРИНДІКОВ

Ім'я, прізвище

_____ 2024 р.

Хмельницький, 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З АСОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	9
1.1 Соціально-педагогічна робота з підлітками: дослідження наукові дослідження та сучасні аспекти	9
1.2 Технології соціальної роботи з підлітками, схильними до асоціальної поведінки	24
Висновки до розділу	31
РОЗДІЛ 2 ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З АСОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	33
2.1 Асоціальна поведінка підлітків: діагностика чинників і причин	33
2.2 Вивчення діяльності Хмельницького міського Центру соціальних служб	42
2.3 Методичні рекомендації працівникам сфери соціальних послуг щодо попередження та мінімізації підліткових асоціальних виявів	47
Висновки до розділу	54
ВИСНОВКИ	57
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	59
ДОДАТКИ	61
ДОДАТОК А	61
ДОДАТОК Б	65
ДОДАТОК В	69
ДОДАТОК Г	74
ДОДАТОК Д	77

ВСТУП

Сьогодення українців супроводжується низкою соціально-економічних проблем. Невпинно збільшується кількість соціальних патологій, які деформують психіку та світогляд неповнолітніх осіб, негативно впливають на їх поведінку.

Правопорушення та соціальний безлад притаманні багатьом суспільства світу, проте, соціологічні дослідження вказують на невтішну картину щодо асоціальних вчинків в підлітковому та молодіжному середовищі. Спеціалісти наголошують на тому, що перші незаконні дії можуть відкрити підлітку шлях до кримінального світу та ув'язнення. Чималий відсоток неповнолітніх осіб засуджується за правопорушення та злочини (грабіж, шахрайство), вони не зважають на існуючі суспільні морально-етичні цінності та норми, порушують громадський правопорядок. Асоціальні вчинки в перспективі переростають у важкі злочини.

Науковий доробок, присвячений досліджуваній проблемі, висвітлює підліткові правопорушення як індикатор суспільного здоров'я. Така обставина вимагає покрокової та багаторівневої допомоги закладів та установ соціального спрямування щодо попередження та локалізації подібних поведінкових виявів в підлітковому середовищі.

Правопорушення були об'єктом досліджень В. Татенко, В. Оржеховської, Т. Малихіної, О. Дідика тощо. М. Костицький переймався дослідженням психологічної діагностики схильності до делінквентної поведінки, її корекції. Проблему профілактики асоціальної поведінки вивчали С. Голод, Р. Бойченко, І. Бандурка.

Поглиблене вивчення наукового доробку з проблеми асоціальних поведінкових виявів в підлітковому середовищі сприяло виявленню низки

прогалин в стало поштовхом до синтезу теорії та прикладних здобутків задля подолання окресленої проблеми.

Об'єкт дослідження: соціальна робота з підлітками, схильними до асоціальної поведінки.

Предмет дослідження: технології здійснення соціальної роботи з підлітками, схильними до асоціальної поведінки.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка дієвості застосованих технологій соціальної роботи з ювенальними правопорушниками.

Відповідно до предмета та мети визначено такі **завдання дослідження:**

1. На основі опрацьованої наукової літератури здійснити теоретичний аналіз поняття «асоціальна поведінка».

2. Розкрити технології соціальної роботи з підлітками, схильними до правопорушень.

3. Дослідити складові ресоціалізації підлітків.

4. Надати практичні рекомендації щодо превенції та локалізації проявів асоціальної поведінки.

Методи дослідження: У ході дослідження нами було використано комплекс загальнонаукових методів: теоретичні (аналіз, синтез, узагальнення, систематизація); емпіричні (анкетування (Анкета А. Асінгера, адаптована Ю. Бриндіковим для підлітків щодо виявлення рівня агресивності стосовно оточення); опитування (Опитувальник «Діагностика стану агресії», Особистісний опитувальник «Мотиви вандалної поведінки» І. В. Воробйова, О. В. Кружкова; Опитувальник виявлення схильності до залежної поведінки В. Ю. Зав'ялова); тестування (Тест Такера на виявлення ігрової залежності, адаптований І. А. Конігіною), графічне представлення результатів дослідження.

Практичне значення дослідження полягає в узагальненні теоретичних основ соціальної роботи з неповнолітніми особами, схильними

до деструктивної поведінки, застосуванні соціально-педагогічних та соціально-психологічних методів у роботі з ними, зокрема, анкети для підлітків та членів їх сімей щодо виявлення соціальних проблем, а також наданні практичних рекомендацій щодо попередження негативних поведінкових проявів.

Експериментальна база дослідження: експериментальна робота проводилася на базі Хмельницького міського центру соціальних служб. У дослідженні взяли участь підлітки, що характеризуються асоціальною поведінкою. Загальна кількість респондентів 16 осіб.

Апробація: Результати бакалаврського дослідження опубліковано в науковій статті «Технології соціальної роботи з підлітками, схильними до асоціальних поведінкових виявів» (Муляр В., Бриндіков Ю. Технології соціальної роботи з підлітками, схильними до асоціальних поведінкових виявів. Соціальна робота: виклики сьогодення : Збірник наукових праць за матеріалами XIII Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. О. В. Сороки, С. М. Калаур, Г. В. Лещук. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2024. С. 182–185.

Структура роботи містить 2 розділи, 5 підрозділів, 27 джерел, 5 додатків та 18 сторінок, на яких вони розміщені.

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ПІДЛІТКАМИ З АСОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1. Соціально-педагогічна робота з підлітками: дослідження наукові дослідження та сучасні аспекти

Аналізуючи дослідження та наукові публікації останніх років, можна виявити, що під час дії воєнного стану об'єктом досліджень фахівців з педагогіки, соціології, психології в деякій мірі є така частина суспільства, як підлітки.

Переважну увагу в працях з соціальної педагогіки приділяють таким аспектам, як:

- Теоретичні основи соціально-педагогічної роботи з дітьми підліткового віку (І. Зверєва, А. Капська, А. Малько, Л. Міщик, Н. Чернуха, Л. Штефан).
- Соціалізація підлітків та її особливості в сучасних реаліях (Н. Лавриченко, Г. Лактіонова, С. Савченко, П. Плотніков).
- Засади соціально-правового захисту дітей та молоді (Н. Агаркова, О. Караман, І. Ковчина).
- Методики соціально-педагогічної роботи в різних групах (Н. Заверико, Л. Мельник, С. Мукомел, С. Харченко).
- Побудова соціально-педагогічної роботи з підлітками з особливими потребами (І. Іванова, В. Ляшенко, О. Молчан).
- Скринінг та профілактика негативних проявів у молодіжному середовищі. Формування норми здорового способу життя (О. Вакуленко, І. Козубовська, В. Оржехівська).
- Сім'я, як основа соціалізації підлітка. Теоретичні та практичні аспекти

роботи з родинами (Т. Алексеєнко, В. Кравець, І. Трубавіна).

- Молодіжні організації, аспекти їх виховної та соціальної діяльності (Ю. Жданович, Ю. Поліщук).

Водночас, проведений аналіз досліджень та наукових публікацій дає підстави для висновку, що в когорті численних і, безумовно, значимих теоретично-практичних джерел – вивчення соціально-педагогічної роботи з дітьми підліткового віку та молоддю в комплексі – обділене увагою.

В Україні за роки Незалежності застосовувався здебільшого інституційний підхід у формуванні та функціонуванні педагогічних і соціальних сфер діяльності. Проектування навчально-виховного процесу у роботі з підлітками, питання розвитку і виховання, соціальної допомоги і підтримки зосереджувались в установах і закладах загальної і позашкільної освіти та соціальних службах, передусім, для сім'ї, дітей та молоді. Провідними формами соціальної педагогіки даних закладів були групові заняття та індивідуальна робота [13].

Останніми роками, в умовах адміністративних реформ та децентралізації, вектор соціально-педагогічної роботи з підлітками зміщується та набуває орієнтації на відокремлені цільові групи. Сукупність методів і засобів впливу спрямована на результат передусім на рівні місцевої громади.

Однією з актуальних проблем соціально-педагогічної діяльності сьогодення є відсутність однастайності у термінології. Різне тлумачення понять та невизначеність ускладнюють змогу дослідження, методології та оцінки сучасних соціальних процесів та явищ. Багато вітчизняних вчених (А. Капська, А. Малько, Л. Штефан, С. Харченко) висловлюють думку необхідності стандартизації такого поняття, як «соціально-педагогічна робота». Однастайне розуміння і трактування базової термінології в значній мірі сприятиме адекватному аналізу та вивченню новітніх тенденцій. Дасть можливість проектувати дієві програми теоретичного і практичного розвитку

сфери соціальної педагогіки [3].

Досить часто у наукових роботах сучасників досліджуються спільні риси та відмінності галузей «соціальна педагогіка» і «соціальна робота». Соціальна педагогіка, як науково-педагогічна галузь, окреслює канони загальної педагогіки через призму взаємодії індивідуума та середовища, в якому він знаходиться. Вивчає вплив педагогічно-виховних процесів на формування і розвиток особистості на різних етапах, аспекти її взаємин з різними віковими, соціальними, культурними та іншими середовищами [8].

Обґрунтованою щодо соціальної педагогіки є думка науковців (М. Галагузової, І. Зверєвої, А. Капської, Л. Мардахаєва, В. Нікітіна) про акцент на елементах виховання і освіти, спрямованих на формування соціальної компетентності та інтеграцію індивіда в активне суспільне життя.

А. Капська, визначний український теоретик соціально-педагогічної сфери, визначає ставлення та мету соціально-педагогічної діяльності, як допомогу людині, сім'ї або групі осіб, які опинились у важких життєвих обставинах з їхніми проблемами. Це може бути як психолого-педагогічна чи морально-правова, так і матеріальна чи фінансова.

Шляхами досягнення цієї мети А. Капська вбачає активізацію можливостей особистості та соціального середовища, що її оточує, а також здійснення відповідних соціальних трансформацій [4].

Як вважає Т. Алексеєнко, соціально-педагогічна діяльність має застосування як засіб позитивної підтримки людини під час соціалізації. Така діяльність включає інтеграцію підлітка в соціум, допомагає у вихованні, освіті, розвитку особистості, вибору професійного та життєвого шляху.

Головне призначення – допомога у адаптації та позитивній соціалізації, яке досягається у визначенні та визнанні соціальних норм і шкали цінностей, сприяння у створенні комфортних та безпечних умов психологічного стану, будь то дитини чи дорослого. Поза тим, ця діяльність направлена на забезпечення прав індивіда, задоволення його потреб. Ще один аспект –

запобігання негативним проявам та мінімізація їх можливих наслідків у сім'ї, навчальних та професійних колективах, інших соціальних середовищах.

І. Зверєва, розглядаючи соціально-педагогічну професійну роботу, зауважує, що використання терміну «соціально-педагогічна діяльність» визначає конкретні заходи, орієнтовані на ті дефіцитні аспекти, які визначають поведінку, спосіб життя та соціалізацію індивіда, дитини, підлітка чи дорослого.

Через призму непростих суспільно-економічних проявів та умов в сучасній Україні, ґрунтовну роль у формуванні та збереженні психічного та фізичного здоров'я дітей та молоді відіграє соціальний педагог, основне завдання якого – створення та підтримка комфортних та сприятливих умов соціально-психологічного розвитку індивіда, особистості.

У своїй роботі з підлітками, соціальний педагог має здійснювати діяльність, керуючись рядом нормативно-правових документів. На превеликий жаль, з початком повномасштабної агресії росії, в Україні фіксують масові порушення базових прав і свобод людини, гарантовані Загальною декларацією прав людини:

- право на життя і на особисту недоторканність;
- право на свободу, вільне пересування;
- неможливість тортур, жорстокого, нелюдського поводження і покарання;
- рівність перед законом, право на захист від будь-якої дискримінації, неприпустимість безпідставного арешту, затримання або вигнання;
- право на володіння майном, обрання місця проживання, недоторканість житла;
- свобода думки, переконань, релігійної приналежності;
- право на мирні збори, право вибору та співучасті в управлінні громадою, країною, тощо.

Досліджуючи процеси та динаміку соціальних проявів, стає очевидним

поява в сучасному українському суспільстві нових викликів і досить непростих проблем, які мають негативний вплив на широку вікову категорію – від дітей та підлітків до дорослих та людей поважного віку. Занепокоєння викликає високий ступінь тривожності в соціумі, що зароджує і поглиблює почуття розгубленості, безвиході, невпевненості у завтрашньому дні, втому від ситуативної залежності та нестабільності – що, в свою чергу стає причиною підвищення рівня ворожнечі і агресії у суспільстві. Ця тенденція чітко прослідковується у дзвінках на «гарячі лінії», такі як «Національна гаряча лінія для дітей та молоді» та «Національна гаряча лінія з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (діють на базі ГО «Ла Страда - Україна»).

Прискіпливої уваги потребують особи, думки і громадська позиція яких різняться від тих, що панують в соціальному середовищі, в якому вони проживають. Нерідко саме ці люди зазнають дискримінації, гноблення, психологічного або фізичного насильства, які можуть поширюватися і на їх дітей (в тому числі і в закладах освіти).

Останніми роками, через військову агресію росії, Україна зіштовхнулася з необхідністю всебічної допомоги такій новій для нас категорії, як внутрішньо переміщені особи (ВПО), які були змушені залишити своє місце проживання. Натомість, на новому місці мають низку різноманітних проблем: житлових, побутових, економічних, освітніх, проблеми інтеграції в громадське життя, тощо. З труднощами зіштовхуються і громади, які приймають внутрішньо переміщених осіб.

Як показує досвід країн, в яких мали місце подібні події – і під час активної фази, і після завершення конфлікту, має місце значне зростання випадків домашнього насильства, насильства над жінками та дітьми.

Особливий підхід і увага соціальних та педагогічних працівників має бути приділена дітям і підліткам, які втратили рідних. Потрібно володіти інформацією та тримати на контролі таких осіб або сім'ю з метою надання

кваліфікованої соціально-педагогічної та психологічно-емоційної допомоги.

Ситуація з тривалістю та продовженням військових дій, неможливістю прогнозування, підживлює і провокує подальшу тривожність в українському суспільстві, зневіру і страхи, що потребує від соціально-педагогічних працівників відповідної роботи, участі та підтримки. Роботи крізь призму сучасних військових, геополітичних, соціально-економічних викликів, які мають місце в Україні внаслідок збройної агресії.

Під час конфлікту та деякий час після його завершення, частина населення стає більш вразливою до непростих життєвих обставин, дискримінації, порушення прав і свобод, насильницьких дій, тощо.

Додаткову потребу психологічної допомоги підліткам, їх батькам та педагогічним працівникам обумовили виклики, що виникли в контексті дистанційного навчання, яке було запроваджене спочатку внаслідок карантину COVID-19 і триває донині, внаслідок військових дій. Недостатній контроль над розпорядком дня підлітка, процесом освіти, виконанням завдань, засвоєнням знань, проблеми планування та самоорганізації, значна обмеженість контактів та гальмування соціальної інтеграції – все це потребує як стабілізації психологічно-емоційного стану, так і формування у індивіда достатньої «пружності» та стресостійкості.

Психологічно-емоційна підтримка спрямована передусім на забезпечення потрібних методів і засобів, які сприятимуть нормалізації емоційного стану та захищатимуть психічне здоров'я підлітків, їх батьків та педагогічних працівників. Така підтримка ставить за мету мінімізацію стресу, покращення стану, пристосування до змін середовища, умов життя чи здобуття освіти, викликаних військовими діями та застосуванням нової, вимушеної дистанційної форми навчання.

Практикуючі психологи зверталися до технік дихальних вправ, заземлення, самостійної мотивації та інших методик задля поліпшення та підтримки емоційного стану та самопочуття. Можливі напрями та елементи

діяльності практикуючого психолога зображено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1 – Професійна спрямованість практичного психолога в роботі з клієнтом

Розуміння природи стресу та його сприйняття	Шляхом залучення до бесіди, висловлювання підлітком власних думок і почуттів, допомогти йому краще зрозуміти свої емоції та реакцію та стрес
Психологічно-емоційна підтримка	Спілкування з психологом може і має бути «гаванню», де підлітки можуть вільно спілкуватися про власні переживання, тривоги, негаразди, знайти розуміння та підтримку
Техніки самоконтролю та релаксації	Опанувавши такі техніки, підлітки зможуть приборкати тривожні та стресові прояви
Інформаційна діяльність	Надавати актуальну інформацію про фізіологічні та психологічні прояви та реакції на стресові ситуації, рекомендації щодо їх подолання
Робота в родині	Проводячи роботу з батьками та рідними, формувати засади для взаєморозуміння, підтримки та співпраці з підлітками
Групова робота	Організуючи колективні зустрічі, дати підліткам можливість обговорити власний досвід, досвід однолітків та спільними зусиллями рухатись в напрямку подолання негативізму
Психологічна освіта	Проводячи заняття, лекції, практичні тренінги для підлітків, сприяти процесам усвідомлення, самопомоги, регуляції психоемоційного стану
Співпраця з суміжними	За потреби та індивідуальної ситуації підлітка, залучати до роботи з ним соціального працівника,

фахівцями	психолога, юриста тощо
-----------	------------------------

Важливо у цій діяльності усвідомлювати, що реакція дитини та підлітка на стрес може бути досить швидкою та непередбачуваною – відповідно і допомога має бути вчасною та персоналізованою. Головна мета – забезпечення адекватної психологічно-емоційної допомоги у здоланні труднощів, що мають місце в сучасній Україні під час війни [20].

Основні вектори соціально-педагогічної роботи з дітьми підліткового віку під час воєнного стану:

1. Нормалізація емоційного стану, збереження психічного здоров'я, підвищення стресостійкості, знання та застосування методик стабілізації.
2. Недопущення негативних процесів і проявів у шкільному середовищі, превентивні заходи щодо паління, вживання алкогольних та наркотичних речовин.
3. Впровадження для учасників навчально-освітнього процесу психологічної освіти, спрямованої на підтримку психологічно-емоційного стану, досягнення соціальної гармонії, вдосконалення навичок психологічної стійкості.
4. Робота з педагогічними працівниками в аспекті психологічної кваліфікованості, недопущення емоційного вигорання.
5. Формування та розвиток культури психологічно-емоційної участі у батьків та родичів.

Вольфганг Єльзнер, дитячий та підлітковий психолог акцентує на тому, що дітям важливо розповідати та пояснювати події, що відбуваються, як їх тлумачити та як вони можуть бути «вписані в картину світосприйняття» підлітка чи дорослого.

«Протест – це шанс висловити свою незгоду, виразити відмінні погляди. Важливо вчити дітей цьому, оскільки через протест ми допомагаємо їм розуміти, що вони мають право висловлювати свої думки, обговорювати та висловлювати свої заперечення щодо чогось, з чим вони не

погоджуються», – знаний німецький журналіст Матіас Кьорніх підкреслює важливість розповіді підліткам про акції протесту, пояснюючи на прикладі застосування конструктивних методів. Як приклад: місцева влада прийняла рішення демонтувати дитячий ігровий майданчик через значні витрати на його утримання, натомість мешканці громади провели мирну акцію протесту, яка була підхоплена засобами місцевої інформації та соціальними мережами. Широкий розголос змусив місцеву владу переглянути попереднє рішення та розпочати діалог з учасниками протесту для спільного вирішення проблеми – і не тільки з дорослими, а й з дітьми.

Щодо сучасних подій в Україні, у бесіді з підлітками необхідно дотримуватись принципів об'єктивності та адекватності. Використовувати прості вислови, що відображають фактичні обставини та не несуть загрози провокування страхів чи стресових станів.

Особливо важливою в часи тривожних, загрозливих, виняткових обставин є всеохоплююча підтримка дітей, які є більш емоційно лабільними та вразливими перед обличчям небезпечних ситуацій та травматичних подій.

Дітям на підліткам, крім психологічно-емоційної допомоги, потрібна актуальна інформаційна підтримка, опанування дієвих технік самоконтролю, управління негативними проявами та ситуаціями [1].

У таблиці 1.2 висвітлено головні аспекти, які повинні забезпечуватись фахівцями соціальної сфери (психологи, педагоги, соціальні працівники) в роботі з неповнолітніми правопорушниками.

Таблиця 1.2 – Заходи щодо оптимізації психоемоційного та фізичного стану неповнолітніх осіб

Психологічну підтримку	Організувати дітям та підліткам умови для вільного висловлювання власних переживань і емоцій, вислуховування доводів, напрацювання рекомендацій з покращення психічного стану
------------------------	---

Продовження таблиці 1.2

Емоційну підтримку	Проявляти щирий інтерес до дитячих проблем, розуміння, співчуття. Сприяти нівелюванню стресових проявів та забезпеченню емоційного комфорту
Інформаційну підтримку	Надавати актуальну та об'єктивну ситуативну інформацію, не допускати розповсюдження оманливих чи маніпулятивних вкидів
Соціальну підтримку	Створити змогу для соціальної взаємодії дітей підліткового віку з однолітками, батьками, родичами, педагогами, що сприятиме створенню психологічної безпеки
Безпечне оточення	Сприяти фізичній безпеці дітей та забезпеченню умов здорового психологічно-емоційного та фізичного зростання
Можливість самоконтролю	Навчання технікам дихальних вправ, медитації, релаксації, які допоможуть підлітку у подоланні стресу
Самовираження	Розвивати у дітей різноманітні шляхи самовираження через творчість – образотворче, декоративно-прикладне мистецтво, музика, співи тощо, які допомагатимуть їм виражати власні думки, емоції, реакції
Самозахист	Сприяти навчанню підлітків поводженню під час надзвичайних ситуацій, основам безпечної поведінки та самозахисту
Звичний ритм життя	Докласти зусиль до збереження звичного для дітей ритму і розпорядку життя, навчання, відпочинку – базових проявів стабільності

Продовження таблиці 1.2

Гнучкість у своїй діяльності	Проявляти розуміння та бути готовим до оперативної відповіді на зміни у реакціях на стрес та актуальних потребах дітей, адаптуватись до ситуації та обставин взаємодії
Роботу в родині	Через співпрацю з батьками та родичами, забезпечувати догляд, комплексну підтримку підлітків та координацію спільних зусиль
Спеціалізовану допомогу	За необхідністю, надати підлітку можливість для отримання професійної психологічної консультації та допомоги

Під час надзвичайних подій, ці заходи направлені на нормалізацію та підтримку комфортного середовища для дітей підліткового віку, психологічно-емоційному та фізичному добробуту.

Першочергово ми отримуємо психологічно-емоційну розрядку та підтримку у спілкуванні з іншими людьми. Коли у дорослих виникають проблемні ситуації у житті, роботі, родині – близькі та друзі спроможні вислухати, зрозуміти, підтримати. Аналогічна підтримка може і має надаватись дітям і підліткам. Часто вони настільки схвильовані за долю родичів та друзів, що остерігаються їх розпитувати і, тим паче, розповідати про свої негаразди та очікувати підтримки. Вкрай важливо педагогічним працівникам виявляти уважність та перейматися потребами учнів. Можна запропонувати учням скласти перелік найбільш вагомих рис однокласників, друзів, родичів.

Активне слухання – винятково корисна навичка та важливий елемент надання допомоги підліткам, особливо у негативних та стресових подіях

воєнного періоду.

Психологічно-емоційна підтримка шляхом активного слухання має на увазі такі аспекти: увага (проявіть уважність у спілкуванні з підлітком. Відкиньте відволікаючі чинники, без поспіху зануртесь у бесіду), розкриття емоцій шляхом запитань (задавайте прямі, відкриті запитання, що спонукатимуть підлітка до розповіді про власні емоції, думки, переживання, почуття, ставлення до конкретної ситуації), неупереджене ставлення (сприймайте підлітка, як особистість з власним внутрішнім світом емоцій, думок, переконань; не засуджуйте і не критикуйте, навіть якщо вони не відповідають вашим власним), повага у спілкуванні (будьте уважні, не перебивайте, не нав'язуйте власні думки; іноді для підлітка важливо, щоб його просто вислухали), підґрунтя для відкритості (створіть атмосферу для спілкування, в якій підліток зможе вільно висловлювати емоції, бути відвертим), розуміння і підтримка (вислухавши, проявіть розуміння і виразіть готовність завжди підтримати і допомогти), конфіденційність (за бажанням підлітка, дотримуйтеся конфіденційності вашого спілкування; відчуття приватності висловлених почуттів і думок дасть підлітку можливість бути відвертішим), довіра (вибудуйте товариські відносини, засновані на довірі), можливість вирішення проблеми (навчіть підлітка не зациклюватись на проблемі, а зосередитись на можливостях та шляхах для її вирішення).

Практична підтримка як вид допомоги спрямована на вирішення різноманітних завдань, доручень та щоденних справ, адже брак концентрації у деяких підлітків може стати на цьому на заваді. Важливим аспектом підтримки є розуміння обставин та допомога у розв'язанні непростих завдань.

Під час надзвичайних ситуацій в умовах воєнного стану, галузь соціально-педагогічної роботи є запорукою емоційного, психологічного та фізичного добробуту дітей та підлітків, особистого розвитку, освіти, соціальної інтеграції.

Наслідком стресового стану чи травматичного досвіду у дітей може бути полярна зміна мовлення – дитина стає замкнутою та мовчазною, або навпаки, занадто балакучою (як наслідок впливу травми на частини головного мозку, відповідальні за мовлення). У спілкуванні з дітьми важливо слухати, утримуючись від оцінки чи від надання непрошених порад. Якщо дитина стає мовчазною, замикається в емоціях і почуттях – доцільно запропонувати їй такий варіант самовираження, як арт-терапія, що має широкий спектр засобів.

Генез мовлення у підлітків можна поділити на три елементи: монологічне, діалогічне та письмове мовлення. Тому важливо розвивати всі аспекти – слухати, даючи можливість розповісти про свої емоції та думки, підтримувати дискусію через діалог та розвивати навички письмового самовираження, шляхом ведення особистого щоденника чи написання нарису з індивідуальними міркуваннями.

Частою реакцією підлітків на відчуття тривоги або страху є агресивні прояви. Агресивність чи гнів емоційно доступніші за саме почуття страху, тому важливо розгледіти, що саме може приховуватись за цими проявами.

Розповсюдженням у підлітковому віці є почуття самотності, особливо через брак звичних близьких та дружніх контактів, які виявляються необхідними. В реаліях сучасного життя та технологічного розвитку спілкування перейшло здебільшого у віртуальну площину, але вагомість особистих контактів та «живого» спілкування важко переоцінити. Адже нервова організація людини потребує взаємодії з іншими людьми, насамперед в стадії дестабілізації та напруження. В такі періоди, регулюванню та нівелюванню негативних станів сприяють міміка, жестикуляція, інтонація розмови.

Дієво впливати на врегулювання стресу здатні соціальні контакти та взаємини. Маючи загальнолюдську здатність відчувати та аналізувати сигнали через міміку обличчя і тіла та через інтонацію і виразність мовлення

– ми отримуємо бажані вербальні сигнали, які формують почуття захищеності та безпеки в процесі спілкування та людської взаємодії.

Натомість, дитина, попавши в незнайоме і нове для себе соціально-культурне оточення, не завжди розуміє та вірно інтерпретує інтонацію, міміку чи жести, які можуть їй здатись загрозливими та небезпечними, що в свою чергу викликає напруження чи страх, підвищує загальний рівень стресу. Однак, з часом, вивчивши їх особливості взаємодії, правила поведінки, традиції, дитина пристосовується і вірно «зчитує сигнали» оточуючих, нормалізуючи та стабілізуючи свій психологічно-емоційний стан.

Часто, через боязнь виявити власну уразливість, підлітки зіштовхуються з труднощами у розкритті своїх проблем та потреб. Дорослим, у таких випадках, важливо показати свою власну вразливість, розповісти про свій негативний досвід, скоєні помилки, поділитись пережитими почуттями, налагодити порядок дій, що слугуватимуть підтримці довірливих стосунків.

У вираженні власних бажань, потреб, почуттів, підлітки можуть відчувати амбівалентність (суперечливість), наприклад: «Я можу впоратись самостійно, якщо допоможете», «Хочу власну територію для самотності, але щоб ви були поряд», «Давайте зробим це разом, але не заважайте». Для дітей підлітково віку це може бути складно усвідомити, а для батьків та рідних – непросто дати раду такому ставленню та поведінці. Важливо усвідомлювати, що на перехідному підлітковому етапі таке співіснування протилежностей є нормою та намагатися віднайти баланс у взаємовідносинах.

Тривога за оточуючих та близьких людей часто асоційована з відчуттям знецінення їх ролі. Чим більше дитина відчуває хвилювань за споріднених людей, відчуває свою залежність – тим більшими можуть бути прояви знецінення.

Часто діти та підлітки, переживши травматичний, негативний досвід чи стан і прояви хронічного стресу, мають відчуття безпорадності, втрати

контролю. Відчуття безпорадності саме може бути травматичним та деструктивним по своїй природі. У цій ситуації, дорослим важливо додати дитині впевненості, віри у власні сили та беззаперечну здатність перемогти біль і страх. Задіяти необхідні компоненти нормалізації психічно-емоційного стану підлітків, прогнозуючи результати та перспективи.

Багато хто з дітей та підлітків переживають відчуття втрати, що має відношення не лише до близьких людей, але й до друзів, місця проживання, перспектив на майбутнє тощо. Тут є важливим визнання, усвідомлення, спільне переживання – адже кожному з нас, і дитині, і підлітку, і дорослому необхідна турбота та співчутливе ставлення для збереження соціальних та емоційних відносин.

Якщо близька дитині людина знаходиться на фронті або пропала, у дитини може утворюватися тенденція переспрямування своїх негативних відчуттів, тривоги, самотності, страху на людину, яка перебуває поруч – з усією гаммою емоційного прояву та висловлювань, на кшталт «У всьому винен ти».

У випадках, якщо дитина ухиляється від спілкування, здійснення вчинків, конкретного вибору потрібна увага та спостережливість, з тим, щоб якнайшвидше з'ясувати причину тривожного стану і, за потреби, залучити до співпраці психолога.

Часто у дітей та підлітків виникає страх, що вони не такі як інші, різняться у сприйнятті та прояві емоцій, почуттів, відчутті справедливості – у таких обставинах важливо дитину переконати, наголошуючи, що: «І ти, і твої емоції і реакції – нормальні, навіть зважаючи на екстраординарні, несправедливі, негативні обставини, з якими ми зіштовхнулися».

Досить поширеним в підлітковому віці є почуття вини. Дорослим потрібно не обтяжувати дитину очікуваннями, які не здійснившись травмують, не вдаватись до звинувачень та нарікань. В сучасних реаліях війни, часто у підлітків до почуття вини доєднується провина, що вони

вижили, не постраждали.

Несприятливо впливає на генез особистості стрес, викликаний втратою звичного стану речей, налагодженого життя, нестачею друзів, близьких та рідних людей, батьків, відсутністю піклування, опіки та любові.

Цей кризовий підлітковий період у житті людини несе у собі як можливості, так і небезпеку. Криза, з одного боку, може підштовхувати до пошуку і розвитку нових підходів у сприйнятті, спілкуванні. З іншого – спроможна негативно та деструктивно впливати на психічне здоров'я, викликаючи постійні тривожні стани, відсутність самоконтролю, а надмірні обтяжливі емоції та протиріччя загрожують хронічними порушеннями психічного стану, дистресом та посттравматичним стресовим розладом (ПТСР).

Соціально-освітня з дітьми та підлітками у навчальних закладах передусім має концентруватися на утворенні міжособистісних зв'язків (як між собою, так і у взаєминах з дорослими), на формуванні позитивних життєвих цінностей, оптимістичного світосприйняття, розвитку практики результативної взаємодії.

1.2. Технології соціальної роботи з підлітками, схильними до асоціальної поведінки

Аналізуючи методики соціальної роботи, варто насамперед сконцентруватись на соціальній роботі, як професійній активності спеціалістів соціальної сфери, основним напрямом роботи яких є охорона, підтримка, піклування про соціально незахищені та вразливі прошарки населення, допомога у цілковитій соціалізації як окремих індивідів, так і суспільства у цілому.

Виявленню соціальних відхилень, з'ясуванню визначних факторів їх формування, локалізації проявів сприяє соціальна діагностика, яку фахівці

соціальної роботи використовують для набуття об'єктивних відомостей про об'єкт або процес, який досліджується.

Потрібно наголосити, що кваліфіковані спеціалісти соціальної сфери мають володіти широким спектром знань у галузі психіатрії, фізіології, медицини, соціології, педагогіки, правознавства тощо. Професійна діяльність потребує від соціальних працівників усвідомлення базових та актуальних соціально-економічних процесів у суспільстві, в країні. Невід'ємними є навички комунікації, налагодження довірливих відносин з клієнтами, особливо зі складними життєвими обставинами.

Соціально-педагогічна діяльність має ґрунтуватись на принципах деонтології. Соціальний робітник повинен бути обережним і виваженим у прийнятті рішень, всебічно оцінювати їх наслідки та вплив на клієнта, вміти обирати і застосовувати правильні, відповідні та ефективні методики соціальної роботи [12].

Комплекс методів і прийомів, спрямованих передусім на допомогу людям, які потрапили у складні життєві обставини – так трактують у своїх працях технологію соціальної роботи сучасні вітчизняні дослідники та науковці. Так, Холостова О. І. роз'яснює технологію соціальної роботи, як цілісну, інтегральну консолідацію знань, вмінь, навиків, досвіду, які спрямовані на профілактику і упередження негативних проявів, явищ і процесів [21].

Технології соціальної роботи, як діяльність, що має на меті допомогу соціально вразливим і незахищеним прошаркам населення та врегулювання співпраці та відносин громадян з органами державної та місцевої влади, спеціалізованими структурними ланками, – розглядають фахівці соціальної галузі. Зі схеми Матвійчук Н. С., що відображує структуру будь-якої технології, стає очевидним, що технології соціальної роботи спроможні результативно врегулювати проблемні прояви, залучивши мінімум кадрів,

здійснювати ефективну діяльність з допомоги різним категоріям населення, які цього потребують (рис. 1.1).

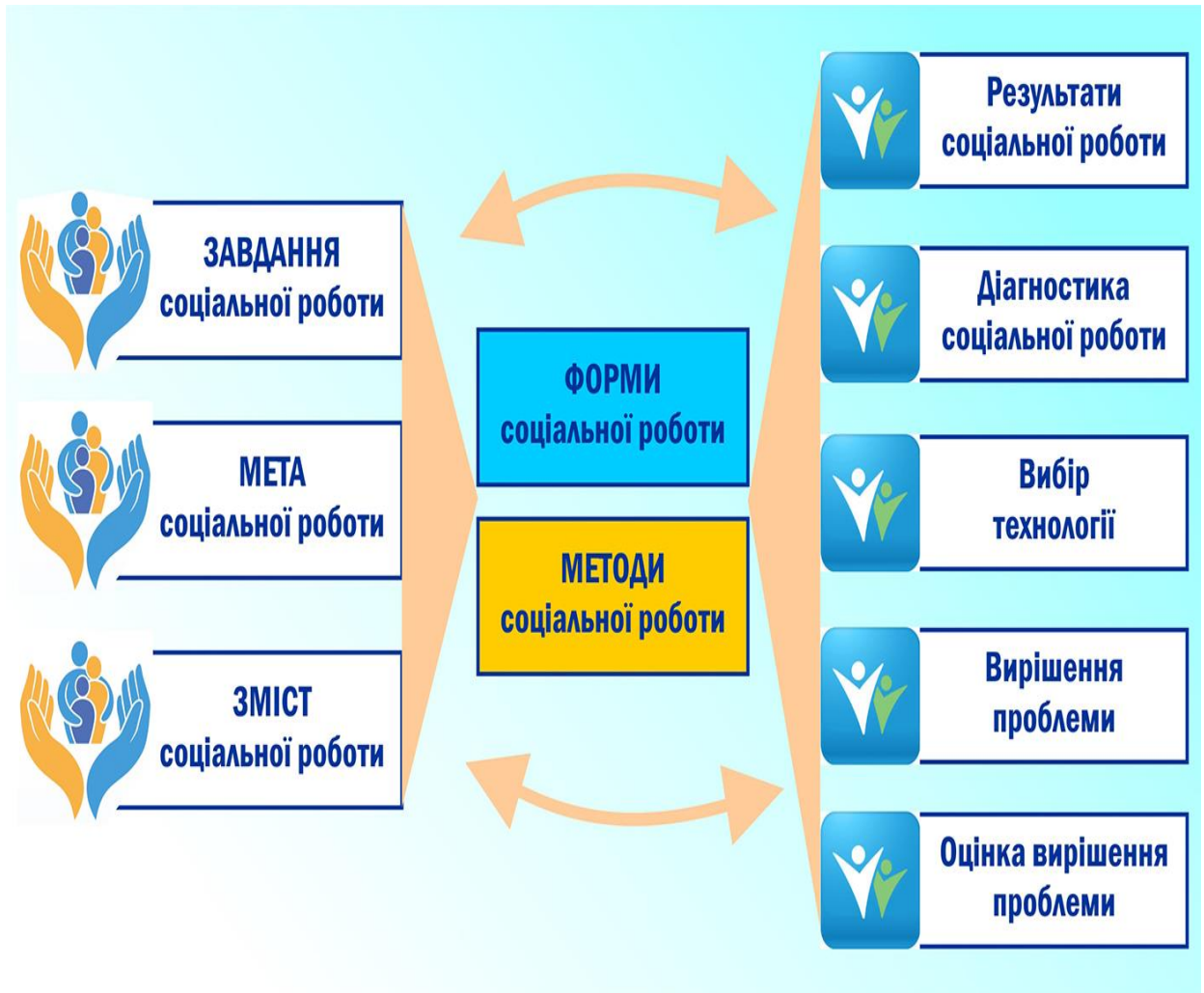

Рисунок 1.1 – Структура технології соціальної роботи

Міжгалузевий та полідисциплінарний характер соціальної роботи слугує утворенню соціально-педагогічних, соціально-психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних технологій. Глобально, технології соціальної роботи можна розділити на конкретні (персоніфіковані, спрямовані на допомогу конкретним, чітко визначеним верствам населення) та загальні (широкі, використовуються при роботі з різноманітними прошарками соціуму). Також, соціальні технології можна класифікувати за такими

параметрами, як: мета (ціль), структура, діапазон, спосіб використання, місце втілення, об'єкт, суб'єкт (таблиця 1.3) [27].

Таблиця 1.3 – Класифікаційні критерії соціальних технологій

Критерій	Класифікація
Мета (ціль)	Цільові або комплексні за призначенням
Структура	Конкретні або загальні
Діапазон	Часткові (для вирішення певних відокремлених завдань) або цілісні (спрямовані на повний діапазон роботи над проблемною темою)
Спосіб використання	Основий метод або їх сукупність
Місце втілення	За місцем проживання, у навчальному закладі, закладі з соціальної роботи
Об'єкт	Розподіляється за віковою (дитина, підліток, дорослий) соціальною (школяр, робітник, службовець), кількісною (окремий індивід або група осіб) ознаками
Суб'єкт	Фахівець соціальної сфери, початківець, спеціаліст високої кваліфікації

Функціональне навантаження технологій соціальної роботи:

- Аналітична та прогнозуюча – облік, створення, робота з базами даних соціально незахищених груп, осіб що опинились в скрутних життєвих обставинах та потребують допомоги.
- Діагностична – визначення загального суспільно-соціального фону та психічного здоров'я клієнта, аналіз актуальних соціальних проблем, причин їх виникнення.

- Практична – всеоб’ємна допомога у боротьбі з негативними психологічними тригерами та складними життєвими оставинами.
- Каталізаційна – активація ресурсу та спроможності клієнта у подоланні негативних проявів.
- Організаційна – проектування, аргументація, супровід соціальних програм.
- Управлінська – координація професійної активності закладів та установ відповідного спрямування, творення політики соціально-педагогічної діяльності.
- Стратегічна – застосування евристичних методик для уявлення проблем суспільства, вдосконалення освітньо-професійного та загально-культурного рівня підготовки фахівців соціальної галузі [2; 21; 27].

Усвідомивши соціальні відхилення, що мають місце в підлітковому мікросередовищі, можна зрозуміти внутрішній зміст проблем, що стоять на заваді цілісному життю.

Вернадський В. І., визначний український вчений, зазначав на необхідності старанного дослідницького аналізу, накопиченні максимуму інформації про об’єкт дослідження, вирішенні наявних та пошуку потаємних проблем.

При діагностуванні тієї чи іншої соціальної проблеми, застосовуються методи анкетування, тестування, опитування, спостереження, біографічного та документального аналізу.

Перелік запитань, складений для проведення анкетування дозволяє розкрити індивідуально-психологічні особливості, кількісні та якісні риси клієнта. Опитування має на меті одержання різноманітної інформації про підлітка, його особисте, навчальне, професійне життя відповідно до сформованого плану взаємодії з опитуваним. Метод спостереження допомагає відокремити причини тих чи інших реакцій, виявів поведінки підлітка в

окремо взятій ситуації, має плановий характер з чіткими завданнями та визначеною послідовністю.

Тестування часто застосовується спеціалістами для одержання значного інформаційного масиву за посередництва використаних наукових та дослідницьких матеріалів, дає змогу диференціювати освітні здібності підлітків, ефективність підготовки, засвоєння знань. Також даний метод застосовується під час соціально-психологічної роботи з особами, які опинились у скрутних життєвих обставинах, з соціально незахищених груп населення.

Метод біографічного та документального аналізу базується на роботі з автобіографічними даними, фото-, відео-, мультимедійними архівами, розповідями рідних та близьких підлітку людей, сприяє висвітленню суб'єктивних аспектів життя клієнта, визначенню та можливості корекції життєвих пріоритетів [16; 17].

Суттєве місце в роботі з дітьми та підлітками, що мають схильність до проявів делінквентної, протиправної поведінки посідають соціальна адаптація та профілактика.

Соціальна адаптація направлена на підліткову (індивідуальну або групову) акліматизацію до суспільства, власних потреб людини та їх забезпечення. Дана технологія може бути ефективною під час інтеграції індивіда в соціум, розуміння та налагодження взаємовідносин з соціальним середовищем. Зауважимо на наступних складових соціальної адаптації: управлінська (безпосередній вплив закладів соціального спрямування на процес соціалізації індивіда), виховна (залучення дітей та підлітків до навчально-виховного процесу, як основи формування життєвих пріоритетів та орієнтирів), психологічна (упередження та мінімізація надмірного впливу різноманітних подразнюючих факторів на органи чуття людини), професійна (адаптація до освітнього середовища, навчально-виховного процесу,

спеціальності), економічна (асиміляція в середовище загальноприйнятих суспільно-економічних відносин) [14; 27].

Профілактичні заходи призначені впливати на спосіб життя та поведінку конкретних індивідів, що мають схильність до асоціальної поведінки та їх оточення, яке може стимулювати до протиправних дій. Науковці наголошують на необхідності зосередження індивідуальної профілактики на делінквента, негативні характерні особливості та на соціальне середовище, яке має вплив на клієнта.

З огляду на стадії формування особистості правопорушника, виділяють ранню та безпосередню профілактику [10; 11; 26].

Під час ранньої профілактики, фахівці охоплюють соціально-виховною роботою підлітків на початковій стадії криміналізації, намагаючись з'ясувати обставини та причини асоціального вибору, фактори і джерела, які спровокували, підштовхнули, наголошуючи на деструктивному впливі певних категорій людей з оточення підлітка.

В свою чергу, безпосередня профілактика спрямована на підлітків, асоціальна поведінка яких певною мірою «сформована». Головна задача – «не втратити підлітка», стримати майбутні злочинні прояви і дії, не допустити остаточної криміналізації, модифікувати негативне середовище прямого впливу.

Профілактична робота з підлітками, що мають схильність до проявів делінквентної поведінки, спрямована на позитивну корекцію і базується на таких задачах, як: дослідження джерел та факторів руйнівного впливу на підліткове середовище, виявлення суспільно-небезпечних індивідів, прогнозування змін асоціальної поведінки, планування та проведення обліково-контролюючих заходів соціально-психологічного та суспільного спрямування.

Профілактичні міри стосовно особи, що має схильність до асоціальних вчинків і злочинних дій, базуються на раді досліджень:

- соціально-демографічних ознак (вік, родина, місце проживання, освіта);
- фізико-психологічні властивості (інтроверт/екстраверт, шкала життєвих інтересів, суспільна активність, психічні та психосоматичні розлади і відхилення);
- схильності до емоційно-психічної регуляції, асоціальної поведінки, агресії.
- досвіду правопорушень (історія правопорушень, кримінальні навики, участь в організованих угрупованнях);
- мотивів і причин, що могли підштовхнути до скоєння злочину (алкогольна та наркотичні залежність, соціальні та родинні конфлікти);
- обставин притягнення до відповідальності;

Висновки до розділу

Існує значна кількість досліджень та публікацій вітчизняних та закордонних науковців стосовно теоретичних засад та методів соціально-педагогічної роботи з підлітками, їх виховання, соціалізації, профілактиці, виявленню та мінімізації негативних проявів поведінки.

Основне завдання такого наукового доробку – напрацювання різновекторних засад процесу покращення психічного здоров'я суб'єктів навчально-освітнього процесу шляхом психологічно-емоційної підтримки з використанням практичних методик, спрямованих на зниження стресу, мінімізації наслідків та формування «іммунітету» до негативних станів та впливів.

Водночас, спостерігається брак уваги комплексному вивченню такої діяльності та недостатність уніфікації понять і термінів, що певною мірою перешкоджає аналізу наявних досліджень та оцінці процесів, що мають місце в сучасному суспільстві.

В Україні протягом останнього десятиліття відбувається ряд радикальних змін і потрясінь: адміністративні та освітні реформи, пандемія COVID-19, війна, які спровокували відповідні соціально-економічні та емоційно-психологічні негаразди та значною мірою вплинули (і продовжують впливати) як на освітню-виховну роботу з дітьми та підлітками, так і на вивчення, аналіз та систематизацію теоретичних аспектів соціально-педагогічної роботи.

При тому, що кількість людей, зокрема молодих, які потребують соціальної підтримки і допомоги невпинно зростає, які за рахунок загального тривожного та стресового стану, так і за рахунок появи нових для нашого соціуму категорій (внутрішньо-переміщені особи, учасники бойових дій, постраждали внаслідок військової агресії).

Вищезгадані обставини потребують від соціальних науковців, педогогів, психологів та суміжних спеціалістів в роботі з підлітками передусім актуалізації знань, консолідації зусиль з напрацювання дієвих методів індивідуальних та групових взаємодій, застосування широкої палітри діагностичних та аналітичних методик, вибору стратегії і тактики впливу, надання емоційно-психологічної допомоги, корекції асоціальних проявів та девіантної поведінки.

Основне завдання соціальної роботи з підлітками, що мають схильність до соціальної дезадаптації та девіантної поведінки, за переконанням фахівців – інтенсивна індивідуальна (з огляду на персональні емоційна, психічні, когнітивні властивості) робота з учнями освітніх закладів, інтернатів; організація соціально-активного дозвілля; соціально спрямована інформаційно-освітня та профілактична діяльність.

Така діяльність вимагає як значних теоретичних знань, так і практичних вмінь психологічної, емоційної, соціальної підтримки дітей та підлітків, формування позитивного життєвих цінностей, умов безпечного оточення, можливостей для самовираження та розвитку.

РОЗДІЛ II ВИВЧЕННЯ ДОСВІДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ З АСОЦІАЛЬНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1 Асоціальна поведінка підлітків: діагностика чинників і причин

Метаморфози та докорінні зміни суспільно-політичного та державно-конституційного сьогодення значною мірою вплинули на поведінкові вираження українців усіх вікових категорій, в тому числі – підлітків, які становлять значну частину соціально вразливих і незахищених груп населення. Діти підліткового віку, зіштовхнувшись з важкими життєвими ситуаціями, небезпечними, емоційно-стресовими обставинами часто проявляють агресію, зосереджуючи аналогічні поведінкові вияви на інших членах соціуму. Підліткова агресія, в свою чергу, цілком закономірно сприяє генезу асоціальної манери суспільних взаємовідносин, становленню злочинних проявів.

Винятковість даного питання підкреслюють наукові дослідження Л. В. Калашнікової та А. С. Лобанової, зокрема статистичні показники підліткової злочинності (таблиця 2.1) [18, с. 42].

Таблиця 2.1 – Статистика та динаміка підліткової злочинності протягом 2004-2019 років.

Рік	Зареєстрованих злочинів / з них скоєні неповнолітніми	Засуджених неповнолітніх	Населення віком 14-17 років, тис.чол.	Рівень злочинності серед неповнолітніх 14-17 років,
-----	---	--------------------------	---------------------------------------	---

					на 10 тис.нас.
2004	527812	30950	21086	2976,8	104
2005	491754	26470	17556	2814,4	94,1
2006	428149	19888	13939	2680,9	74,2

Продовження таблиці 2.1

2007	408170	18963	11170	2541,4	74,6
2008	390162	15846	10078	2394,5	66,2
2009	439459	15445	8555	2238,9	69,0
2010	505371	17342	10883	2096,5	82,7
2011	520218	17846	8686	1987,0	89,8
2012	447147	14238	9010	1901,7	74,9
2013	563560	8781	5911	1796,9	48,9
2014	529139	7467	4875	1708,6	43,7
2015	565182	7171	4589	1532,3	46,8
2016	592604	5230	3474	1481,7	35,3
2017	523911	5608	3088	1431,6	39,2
2018	487133	4750	2798	1444,0	32,9
2019	444130	4088	2406	1480,5	27,6

* Починаючи з 2014 року, не враховані дані з тимчасово окупованих територій.

Невтішну ситуацію щодо підліткової агресії демонструє науково-дослідницька праця Ю. Л. Бриндікова, проведена у 2019 році на базі Хмельницького молодіжного центру, стосовно такого асоціального поведінкового прояву як булінг – серед 28 підлітків 13-14 років визначились помірною агресивністю лише 2 (за результатами тесту А. Асингера на рівень агресивності (додаток А) [7].

При цьому спеціалісти констатують зменшення підліткових правопорушень в сфері інформаційно-комп'ютерних, професійних послуг, у

порушенні громадських та моральних засад, суспільного порядку, гідності, здоров'я, життя людини, злочинних проявів до органів державної та місцевої влади, охорони правопорядку

Негайному реагуванню підлягають злочинні дії статевого, сексуального спрямування, правопорушення пов'язані з наркотичними та психотропними речовинами.

Як наслідок російської військової агресії, вектор деструктивної поведінки в підлітковому середовищі має спрямування в напрямку організацій забезпечення правопорядку, правосуддя, військово-мобілізаційних структур.

Загрозливі цифри кількості неповнолітніх, засуджених за скоєння тяжких та особливо тяжких злочинів, крадіжок, грабежів, тілесних ушкоджень, вбивств, повторних правопорушень, кримінальних дій пов'язаних з наркотичними речовинами, у складі групи (таблиця 2.2) проглядають у статистиці Державної судової адміністрації України, Офісу Генерального прокурора, Касаційного кримінального суду в складі Верховного Суду [25].

Таблиця 2.2 – Кількість неповнолітніх, засуджених за правопорушення протягом 2021-2022 років

Показник	Рік	
	2021	2022
Засуджені, що вчинили злочин у віці 14-16 років	548	299
Засуджені, що вчинили злочин у віці 16-18 років	1147	698
Засуджені за тяжкі та особливо тяжкі злочини	1078	643
Засуджені за правопорушення, скоєні у складі групи	735	417
Засуджені за правопорушення, скоєні у складі організованого угруповання	1	2
Особи, що вчинили правопорушення під час іспитового строку	76	54

Засуджені за умисне вбивство	10	5
Засуджені за нанесення важких тілесних ушкоджень	31	12

Продовження таблиці 2.2

Засуджені за нанесення тілесних ушкоджень середньої важкості	24	20
Засуджені за зґвалтування	9	3
Засуджені за розбій	39	20
Засуджені за грабіж	213	116
Засуджені за крадіжку	934	528
Засуджені за хуліганство	40	28
Засуджені за правопорушення, пов'язані з наркотичними речовинами	91	37
Особи, що вчинили правопорушення в стані алкогольного сп'яніння	91	37
Особи, що вчинили правопорушення в стані наркотичного сп'яніння	1	2

Попри динаміку засуджених за правопорушення неповнолітніх, що демонструє тенденцію до зниження (рис 2.1), актуальними залишаються заходи, спрямовані на профілактику, розбудову методів упередження, обмеження та мінімізацію асоціальних дій та злочинів в молодіжному середовищі.

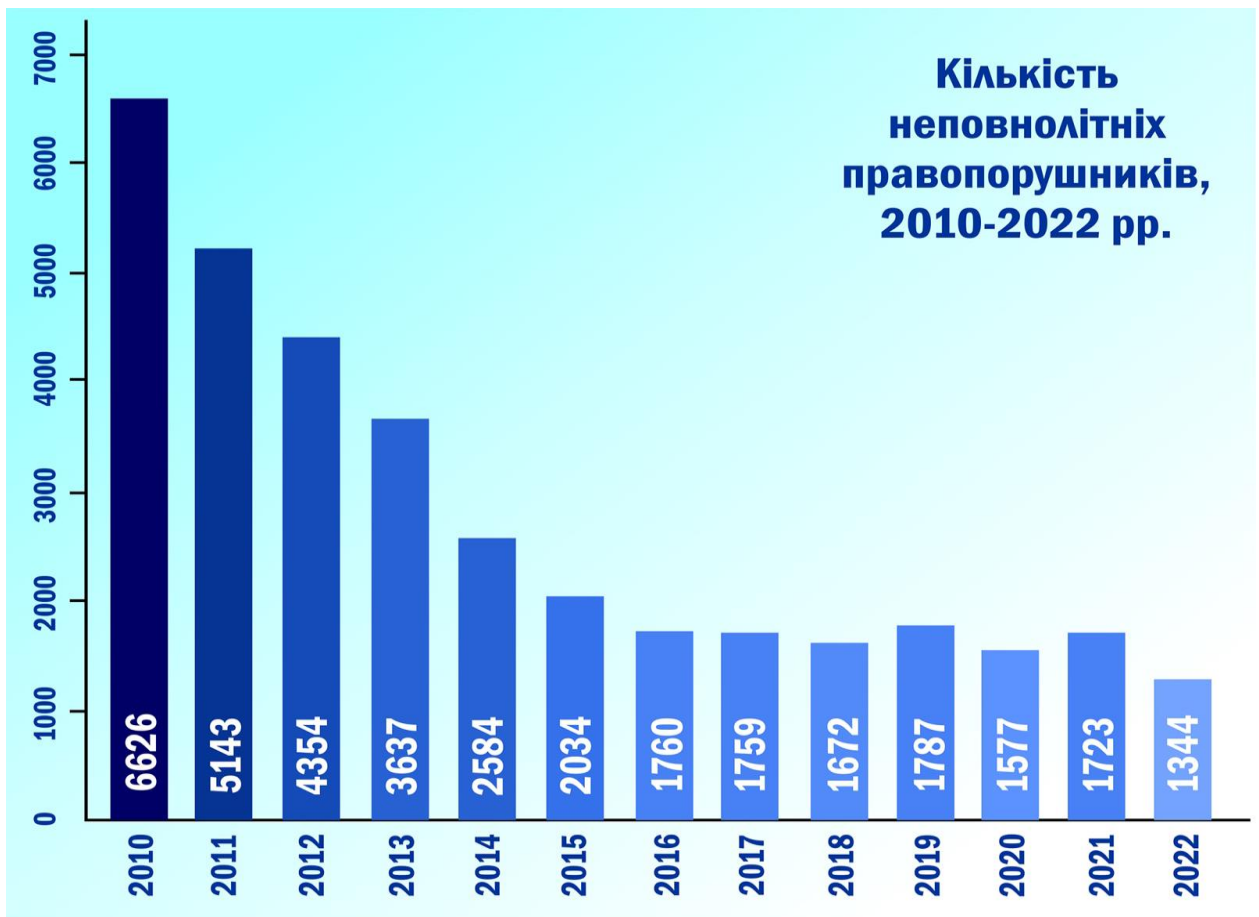

Рисунок 2.1 – Динаміка кількості неповнолітніх правопорушників за 2010-2022 роки

В процесі спільної професійної діяльності зі спеціалістами Хмельницького міського центру соціальних служб та сектору ювенальної превенції ГУНП в Хмельницькій області викристалізувалось розуміння викривленості і помилковості сучасних суспільних взаємин і поглядів більшості українських родин. Ба більше – деградації морально-етичних орієнтирів і цінностей, стимулів, мотивів, педагогічного впливу, коли асоціальна поведінка та протиправні дії не забороняються, а навпаки заохочуються.

Серед основних причин ювенальної злочинності науковці відокремлюють підліткове статеве дозрівання, бажання сприйматися «крутим» в колі друзів, однолітків, «своїм» серед «старшаків», бути причетним до бажаної референтної групи, «банди», спрямування, нахили і дії якої часто мають негативне соціальне забарвлення і, врешті-решт,

самопізнання, пошук себе, самореалізація через призму порушення соціальних норм і законів.

Провівши тестування і опитування 16 підлітків, ми викреслили основні причини асоціальних і злочинницьких виявів поведінки (Рисунок 2.2). Згадуючи агресію, як цільову, формальну причину асоціальної поведінки неповнолітніх злочинців, використали Опитувальник «Діагностика стану агресії» (додаток Б). А з огляду на підліткових нахил до здійснення актів вандалізму, ми використали Особистісний опитувальник «Мотиви вандалістичної поведінки» (додаток В), маючи на меті виявити наявність та рівень такого роду схильності.

Наші наукові дослідження допомогли визначити адиктивну поведінку підлітків, з методичним зловживанням алкогольними, наркотичними, психотропними речовинами як досить часту передумову еволюції поведінки протиправної та злочинної. Маючи на меті визначення таких нахилів, було використано Опитувальник виявлення схильності до залежної поведінки (додаток Д), а проведення тесту Такера (додаток Г) допомогло виявити схильність до ігроманії. Гральна залежність, як один із розладів поведінки та нехімічна адикція, часто спонукає до злочинних дій, адже потребує постійних матеріальних витрат.

Асоціальні та злочинницькі прояви поведінки у підлітків, %

- Агресивні прояви
- Нахил до вандалізму
- Адиктивна поведінка
- Гральна залежність

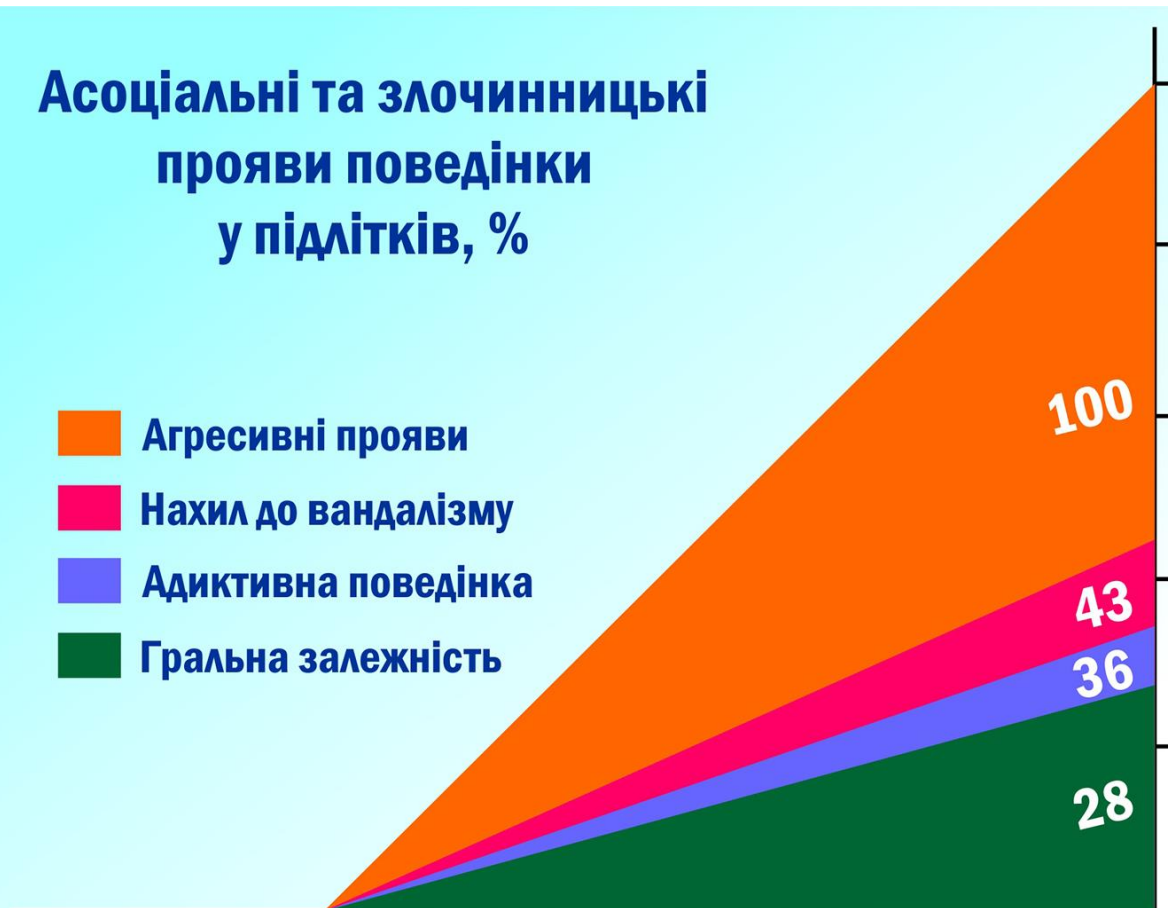

Рисунок 2.2 – Асоціальні та злочинницькі прояви поведінки у підлітків

Особливу увагу соціальні служби та правоохоронні органи фокусують на організованих групах підлітків з визначеною ієрархією, лідером, територією розповсюдження та діяльності. Мають місце також «тусовочні» групи, в яких не обов'язково є лідер та виразна ієрархія.

В підлітковому угрупованні, яке знаходиться у ізольованих умовах, закритому закладі – групова реакція стає чинним результатом проявів ювенальних правопорушників та проявляється загостренням злочинних виявів – дії, виконані іншими індивідами є груповими. Такого роду угруповання самоусуваються від визначених соціальних норм та не дотримуються загальноприйнятих правил поведінки і взаємовідносин з іншими індивідами.

Ознаки соціально-психологічного процесу так званої маргіналізації, втрати дороговказу ціннісних орієнтацій:

- спотворення соціальних взаємовідносин серед членів угруповання;
- неформальна комунікація учасників підживлює своєрідний емоційно-психологічний клімат групи;
- виразна ієрархія стає підґрунтям планомірного культивування звичаїв та норм кримінальної сфери;
- індивіди угруповання, що мають авторитет, насаджують злочинницькі наративи та ідеали серед підліткової спільноти, формують світогляд кримінального середовища;
- стабільність угруповання слугує втіленню асоціальних та злочинницьких проявів.

Серед підліткових груп виділяються ретристські, випадкові, корисливі, агресивні, злочинницькі.

Підлітки, яких можна віднести до ретристських груп не мають життєвих мотивів, орієнтирів для особистісного розвитку. В намаганні дистанціюватись від проблем та потреб реального сьогодення, знаходять розраду у вживанні наркотичних та психотропних речовин, необтяжливому проведенні часу та розвагах.

У випадкових групах культивуються асоціальні прояви, спорадичні конфлікти з випадковими людьми як можливість та шлях до позбавлення від «соціального гніту».

Члени корисливої групи зосереджені передусім на здобутті матеріальних благ, не зважаючи на законність.

В угрупованнях підлітків, які характеризуються як агресивні присутня строга ієрархія, групова залежність, визначені правила поведінки та покарання за їх недотримання.

І, врешті, злочинницькі групи чи організації можуть утворювати підлітки з вище вказаних груп, насамперед корисливої та агресивної.

Фахівці соціальної сфери наголошують на тому, що дії, спрямовані на заборону таких груп може мати прямо протилежний ефект та спровокувати асоціальні прояви серед підлітків. Перед прийняттям такого роду рішень потрібно застосовувати обережний підхід у визначенні причинно-наслідкових взаємозв'язків, обставин та проблем неповнолітніх правопорушників. Винятки – алкоголь, наркотики, проституція, порнографія, насильство.

Водночас, соціальні науковці констатують трансформацію та, в деякій мірі, деградацію сімейних відносин між батьками, їх функціонального призначення і, як наслідок, проблематику виховання дітей на підлітків в родині як одного з основних батьківських завдань. Все активніша участь жінок в економічному житті, промисловій, управлінській сфері залишає обмаль часу для сім'ї і дітей зокрема.

Сімейні конфлікти і негаразди переростають в кризові явища, що не може не позначатися на дітях, їх емоційно-психічному стані, душевному та фізичному здоров'ї, зрештою обертаючись системним негативізмом, викривленням світорозуміння та світосприйняття – особливо для підлітків, чия ментальність та емоційний стан знаходяться в стані лабільності та напрочуд вразливі.

Обмежена присутність або й взагалі відсутність батьківського виховання та допомоги спонукають дітей шукати їх поза домом, на вулиці. Попри наявність живих батьків і формальної опіки, так звані «діти вулиці» фактично є соціальними сиротами, виживаючи та заробляючи на життя самостійно, переважно незаконно – крадіжками, жебрацтвом, наданням сексуальних послуг тощо.

Визначальні чинники та причини делінквентної поведінки підлітків, як то недостатній рівень виховної діяльності чи невірно організований освітньо-виховний процес, здатні бути сталими та видозмінюватись під впливом соціально-економічних чинників [6; 23].

2.2 Вивчення діяльності Хмельницького міського Центру соціальних служб

Проаналізувавши діяльність та функціонал служб соціального спрямування, визначено зміст соціальних послуг в Україні, нормативно-правові засади роботи установ такого типу діяльності, які є підґрунтям надання відповідних послуг громадянам, які їх потребують, індивідам, які потрапили в складні соціально-психологічні та побутово-економічні умови. Визначено ряд закладів та організацій різних форм власності, метою діяльності яких є упередження, мінімізація та здолаття таких негативних умов життя, серед яких відокремлено центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, як значний компонент системи соціального захисту.

Проводячи практичну роботу з дослідження діяльності Хмельницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ХМЦСС, далі – Центр), було визначено обсяг соціальних послуг (соціально-освітніх, медико-психологічних, практичних, економічних), що надаються сім'ям, дітям та молоді Хмельницької міської територіальної громади, які відносяться до уразливих та незахищених верств населення, опинились в непростих життєвих умовах.

Щодо нормативно-правових засад діяльності, то робота ХМЦСС базується насамперед на Конституції та Законах України, нормативно-правових актах Президента та Кабінету Міністрів України, наказами профільного Міністерства соціальної політики, та, як заклад міської комунальної власності – на рішеннях органу місцевого самоврядування – Хмельницької міської ради (ХМР), розпорядженнях Хмельницького міського голови, наказах Управління молоді та спорту ХМР та іншими регуляторними нормативно-правовими актами, що стосуються сім'ї, дітей та молоді.

З рішень Хмельницької міської ради це, зокрема:

- «Комплексна програма реалізації молодіжної політики та розвитку фізичної культури і спорту у м.Хмельницькому на 2017-2021 роки» (рішення позачергової десятої сесії від 29.12.2016 р. №1);
- «Комплексна програма «Піклування» у м.Хмельницькому на 2017-2021 роки» (рішення одинадцятої сесії ХМР від 25.01.2017 р. №20);
- «Програма підтримки сім'ї на 2021-2025 роки» (рішення другої сесії від 23.12.2020 р. №33);
- «Програма соціальної підтримки учасників АТО / ООС, учасників Революції Гідності та членів їх сімей на 2021-2025 роки» (рішення другої сесії від 23.12.2020 р. №36).

Хмельницький міський центр соціальних служб створює, реорганізовує та ліквідує Хмельницька міська рада своїм рішенням, а у своїй діяльності Центр дотримується Положення, затвердженого ХМР.

Центр є самостійною юридичною особою з окремими рахунками у органах Державної казначейської служби України. Майно установи (передане Хмельницькою міською радою, придбане або набуто іншим способом в межах і відповідно до законів України) складається з основних фондів та оборотних засобів, знаходиться на балансі Центру та належить ХМР. Реорганізація чи ліквідація Хмельницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді проводиться відповідно чинного законодавства України. Під час ліквідації, активи Центру мають бути передані на баланс неприбутковим установам відповідного спрямування або у бюджет міста.

Трудові відносини працівників ХМЦСС врегульовані колективним договором та провадяться згідно Кодексу законів про працю України. Директор Центру (за погодження начальника Управління молоді та спорту ХМР) затверджує структуру та штатний розпис, відповідно до визначеної кількості працівників та фонду оплати праці.

Директор ХМЦСС працює за контрактом, призначається за підсумками конкурсу та звільняється за розпорядженням Хмельницького міського голови, виконує загальне керівництво та несе особисту відповідальність за реалізацію зобов'язань та завдань, а також законність ухвалених рішень. Має повноваження затверджувати Положення про структурні підрозділи та посадові інструкції, видавати накази та контролювати їх виконання, представляти інтереси Центру у взаєминах з органами державного управління, місцевого самоврядування, різними організаціями.

Директор Центру приймає рішення про призначення, звільнення, заохочення або дисциплінарне стягнення працівників закладу, сприяє вдосконаленню їх професійних якостей шляхом участі у семінарах, науково-практичних конференціях, симпозіумах тощо, проведення курсів підвищення кваліфікації, стажування та атестації.

ХМЦСС має право подавати рекомендації щодо здійснення соціальної діяльності Міністерству соціальної політики України, Хмельницькій міській раді, Управлінню молоді та спорту ХМР, пропозиції до формування місцевого бюджету (згідно власної компетенції), здійснювати заходи щодо дотримання прав і свобод сімей, дітей та молоді, представляти їх інтереси а також ініціювати перевірку діяльності та притягнення до відповідальності посадовців в разі недотримання ними законодавчих нормативів в галузі соціальної роботи.

В структурі Центру працює служба «Телефон Довіри 15-50», яка цілодобово консультує з питань соціально-психологічної підтримки та складних, виняткових життєвих обставин [5], є анонімною і, як і вся діяльність ХМЦСС, проводиться згідно Закону України «Про захист персональних даних».

Діяльність, яку провадить Хмельницький міський центр соціальних служб направлена на допомогу у реалізації соціальних потреб родин, дітей на молодих людей, які не можуть зробити це самотужки або потрапили у

несприятливі та важкі обставини та ґрунтується на ряді принципів (Рисунок 2.3).

Рисунок 2.3 – Принципи, на яких ґрунтується робота ХМЦСС

Основні аспекти діяльності Центру:

- профілактична соціальна робота, спрямована на недопущення потрапляння вразливих верств суспільства, сімей, дітей та молоді у несприятливі, загрозливі, деструктивні емоційно-психологічні та життєві умови і обставини;
- оперативне виявлення сімей, дітей та молоді, які потрапили у такі обставини та мають потребу у допомозі;

- визначення потреб та надання відповідних професійних соціальних послуг, всебічний соціальний супровід клієнтів вразливих категорій і обставин;
- сприяння у взаємних відносинах з органами державного управління, місцевого самоврядування, виконавчої влади, Хмельницької міської ради, організаціями та установами різних форм власності щодо соціальної діяльності та роботи з сім'ями, дітьми та молоддю;
- інформаційна, освітньо-виховна робота з відповідними категоріями суспільства;
- започаткування спеціалізованих формувань, виконання комплексних заходів щодо їх діяльності.

В рамках своєї діяльності, ХМЦСС провадить соціальне супроводження прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, підвищує можливість емоційно-психологічної та суспільно-соціальної адаптації та асиміляції дітей та підлітків з числа сиріт та позбавлених батьківського піклування.

Фахівцями Центру надається широкий комплекс соціальних послуг сім'ям, дітям та молоді, які потребують допомоги, в т.ч. людям, що потерпіли внаслідок сімейного насильства, рабства, торгівлі людьми. Проводиться соціальний супровід осіб, які були засуджені та відбули покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі (за повідомленням адміністрації установи виконання покарань).

Серед інших аспектів діяльності Хмельницького міського центру соціальних служб:

- інформування населення щодо затвердженого переліку та обсягу соціальних послуг;
- опанування та впровадження в роботу актуальних та сучасних технологій соціальної сфери;

- просвітницька діяльність щодо статевого виховання молоді, репродуктивного здоров'я, сексуального та подружнього життя;
- профілактична соціальна робота з вагітними жінками з вразливих груп населення та груп ризику щодо попередження відмови від новонароджених дітей;
- профілактика ювенальної злочинності, соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у Хмельницькому слідчому ізоляторі, тощо.

2.3. Методичні рекомендації працівникам сфери соціальних послуг щодо попередження та мінімізації підліткових асоціальних виявів

Практикуючи спеціалісти сфери підліткових правопорушень та злочинів наголошують на винятковості та первинності сім'ї, як суспільної інституції, у формуванні особистості, насадженні дитині загальнолюдських та суспільних засад моралі, етики та поведінки, подальшої її соціалізації. Адже одне із основних завдань батьківства є саме виховання, через призму якого відбувається соціальне, суспільне, професійне формування і розвиток молодої людини.

Педагог та теоретик сімейного виховання А. Макаренко зауважував, що головним аспектом суспільного життя є саме виховання дітей і нове та наступне покоління у своєму житті опиратиметься на модель соціальної поведінки батьків та передані ними знання. При цьому, батьки насамперед мають осмислити можливі власні помилки у процесі виховання, на кшталт безпричинного покарання (негативні наслідки для емоційного, психічного, фізичного стану дитини), проектування на дітей власних проблем і негараздів, наказний метод спілкування та ін.

За переконанням науковців, дії та поведінка батьків – безпосередній інструмент формування та генезу особистості дитини, її світосприйняття,

позиціонування себе у суспільстві. До прикладу: формуванню невпевненості сприятиме брак уваги зі сторони батьків, заміна спілкування та участі у житті дитини на матеріальні «відкупки», а до агресії спонукатиме батьківська зневага, невиправдані зависокі очікування тощо.

Відчуваючи потребу показати свою особистість, діти підліткового віку здатні на прояви девіантної поведінки, наперекір загальноприйнятим суспільним правилам чи нормам моралі. Позитивний вплив та результат у корекції такої поведінки можливий за спільних зусиль батьків, родичів, вихователів, освітян та суспільства в цілому.

Соціальні дослідники та педагоги вбачають раціональність у визначенні позитивних рис особистості, професійних здібностей підлітка з наступним їх культивуванням та розвитком, схваленні освітніх та виробничих успіхів, створенню та підтримці дружньої атмосфери між дітьми як в рамках освітнього середовища, так і за його межами. Потрібно спонукати підлітків до спільної колективної праці чи виконання завдань, де ті матимуть змогу проявити власну вправність, завдатки лідера.

Як і загальнолюдському спілкуванню, батьки, комунікуючи з дітьми підліткового віку, мають проявляти увагу, розуміння, зацікавленість, повагу до думки співрозмовника, індивідуальну рівність, неупередженість. Доводи батьків повинні бути аргументовані, при цьому давати дитині можливість вибору особистої точки зору. У розмові з підлітком, варто обирати близьку і актуальну для нього тематику, втім бути готовим до бесіди про особисті, інтимні речі. Спілкування має базуватися на засадах взаємоповаги, толерантності, чесності, конфіденційності.

Значимими темами переважно можуть стати взаємовідносини дитини чи підлітка з однолітками, друзями, рідними, причинно-наслідкові зв'язки у спілкуванні, рішенні, вчинку; захоплення чи зацікавленість спільним заняттям, притаманні дитині риси та здібності, суспільний та професійний вибір тощо.

Окремої уваги соціально-педагогічних фахівців потребують діти та підлітки, які мають певні перешкоди, проблеми у процесі освіти та виховання.

У освітньому процесі, таким дітям під час навчання потрібне особливе ставлення, з дозволом попереднього конспектування, формулюванням плану відповіді, збільшеним часом на підготовку з періодичною та ретроспективною перевіркою знань. За наявності поведінкових девіантних проявів, спеціалістам важливо диференціювати причини проблем з тим чи іншим предметом, небажанні навчатися та брати участь у суспільному житті, можливого непорозуміння чи конфлікту з педагогічними працівниками.

Потребують виявлення детермінанти відхилень у поведінці, прогулювання уроків, асоціальних проявів, хуліганських та злочинних вчинків, факти затримання правоохоронними органами. Особливої уваги вимагають емоційно-психологічні порушення, деструктивні, тривожні, депресивні та суїцидальні прояви; статево-сексуальне формування, яке несе палітру проблем власної самооцінки, сексуальної некомпетентності, нерозділеного кохання [9].

За підсумками теоретично-практичної роботи з соціально-педагогічними фахівцями, можна сформулювати низку рекомендацій батькам стосовно мінімізації асоціальних підліткових виявів:

- знати коло спілкування дитини, де і з ким вона проводить час;
- контролювати відвідуваність освітнього закладу, засвоєння знань;
- звертати увагу на зовнішній вигляд, поведінкові прояви;
- мінімізувати пізні прогулянки, відсутність в нічний час;
- відмічати ознаки вживання алкогольних та наркотичних речовин, не допускати в подальшому;
- звертати увагу на появу у дитини чужих речей, вияснити звідки вони взяли.

Нівелювати підліткову агресивність можуть:

- увага зі сторони батьків, любов та підтримка;
- умови та обставини для самовираження;
- визнання індивідуальних рис особистості підлітка, його побажань;
- спільність рішень і дій;
- допомога з дозвіллям, пошуком хорошої компанії, товаришів;
- фахова допомога спеціалістів соціально-педагогічної галузі.

Рекомендації психологів щодо зміцнення сімейних відносин закликають проводити з дітьми більше часу, передавати досвід та знання, залучати їх до вироблення рішень методами командних ігор, поступатись власними інтересами задля спільних, родинних.

Стосовно технік безпосередньої емоційно-психологічної допомоги, наукові дослідники радять використовувати ті, що визначаються доступністю, націлені на раціоналізацію емоцій та суспільних взаємин підлітка, не є суперечливими та довготривалими.

Згідно настанов психологів, визначити власні підліткові емоційні та оціночні критерії, спроможні вправи, які сприяють приємним спогадам, позитивному досвіду, аналізу цих обставин, їх фіксації.

Самовизначенню, самоідентифікації, усвідомленню та прийняттю своїх фізичних, розумових, психологічних особливостей сприятимуть такі вправи, як: «Хто я», «Моє я», «Рольова гімнастика», «Намалюй себе», «Автопортрет», «Моє ім'я», «Самохарактеристика», «Зміни у моєму житті». З аналізом власного розвитку, особистості, образу допоможуть вправи «Автобіографія», «Дерево пам'яті», «Спогади дитинства», «Інверсія тривоги», «Жаргон», «Мої хороші вчинки».

Впевненості у собі, власних силах можуть додати такі вправи, як: «Приємні спогади», «Зіграй роль», «Ціль життя», «Що я хочу і що я можу?». З'ясувати, яких рис особистості недостатньо задля бажаного розвитку та що потрібно для їх культивування, допоможуть вправи «Самоототожнення»,

«Внутрішній діалог», «Я в майбутньому», «Прогнозування подій», «Вчинки для позитивного майбутнього», «Час життя» [19].

Проблемні підлітки потребують співпраці з кваліфікованими спеціалістами, які постійно актуалізують власні знання та навички шляхом інформаційно-освітніх, науково-практичних заходів, тренінгів, спрямованих на роботу з неповнолітніми, які характеризуються асоціальною поведінкою.

Частина інформаційної діяльності скерована на розкриття явища довіри, як такого, що визначає спроможність вірити собі та оточуючим, в повній мірі сприймати та взаємодіяти з навколишнім середовищем. Просвітництво стосується аспектів формування та генезу особистості дитини та підлітка, впливу батьків та родинного середовища, визначальних причин та відповідних наслідків асоціальної поведінки. Науковці переконані, що замість звинувачень на адресу дитини щодо відсутності спілкування, спільної думки, батькам та соціально-педагогічним працівникам слід насамперед виявити помилки і усунути перешкоди у взаємних стосунках [15].

З метою вдосконалення облікової та аналітичної діяльності мають розроблятися соціально-педагогічні медико-психологічні картки учнів, профілактично-облікові дані учнів з потенційної «групи ризику», неблагополучних сімей, алгоритми дій при проявах асоціальної поведінки підлітків. Соціальний працівник має пильнувати за емоційно-психологічним станом такого підлітка, його освітніми та суспільними успіхами та негараздами, взаємодії з оточуючими.

Важливе місце роботи з дітьми з «груп ризику» займає санація їх сімейного середовища шляхом командних рейдів педагога, психолога, спеціаліста служби у справах дітей, відділу ювенальної превенції, проведення спільних інформаційно-освітніх тренінгів для підлітків і батьків, соціально-психологічних конкурсів, ігор з дотриманням принципів рівноправ'я. В процесі групової роботи в більшій мірі відбувається пізнання себе, позиціонування в колективі, нормалізація взаємовідносин.

Системну соціально-виховну діяльність слід провадити з неповнолітніми правопорушниками, які виховуються в спеціалізованих закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – саме вони найчастіше демонструють асоціальну та протиправну поведінку [6; 19].

У роботі з неповнолітніми правопорушниками, практикуючи спеціалісти радять використовувати такі методи, як спостереження, біографічний анамнез, аналіз оточення, психоемоційна діагностика та терапія, переконання.

Наукові доробки Р. Сікаленко, Л. Штоппель, О. Попіль вказують на такий ефективний в освітньому закладі інструмент виховання, як шкільна рада з профілактики правопорушень, діяльність якої спрямована на підтримку дітей та підлітків в складних обставинах, розкриттю їх потенціалу, соціалізацію [24]. Команда педагогів та психологів, у співпраці з відповідними структурами місцевого самоврядування та державної влади (соціальні служби, служба у справах дітей та молоді, підрозділ ювенальної превенції відділу поліції) вибудовує діяльність щодо упередження негативних підліткових дій та виявів, запобіганню асоціальної та злочинної поведінки.

Діяльність шкільної ради передбачає ряд аспектів, таких як:

- організація умов співпраці учнів, батьків (опікунів), педагогічних працівників;
- створення у освітньому закладі відповідних умов для розумового, психологічного, фізичного розвитку учнів, координація спільних педагогічних зусиль;
- упередження, локалізація, мінімізація впливу негативних проявів поведінки у дітей та підлітків;
- формування сприятливих умов розвитку дітей, засад людяності, патріотизму, моралі та етики;

- запобігання асоціальних вчинків та правопорушень в підлітковому середовищі;
- моніторинг та аналіз асоціальних проявів, правопорушень в учнівському середовищі;
- дієва виховна робота, культивування суспільної активності та відповідальності учнів, засад самоврядування;
- інформаційно-навчальні заходи з батьками щодо виховання та всебічного розвитку дітей.

Шкільна рада проводить розгляд протиправних дій підлітка, проаналізувавши його характеристику, акт огляду житлово-побутових умов тощо. Робота з неповнолітнім правопорушником здійснюється в присутності батьків та викладачів, з диференціацією проблемних питань, визначенням характеру та рівня відхилень у поведінці та навчанні, наданням теоретично-практичних рекомендацій, налаштуванням спільних дій з метою максимальної ефективності. Важливим є залучення підлітків з груп ризику та неповнолітніх порушників до діяльності гуртків позашкільної освіти та дозвілля.

Дослідники сфери соціальних відносин акцентують увагу на збільшенні підліткової алкогольної, наркотичної, токсичної залежності, що є одним із драйверів протиправних та злочинних вчинків. Тут активну роль мають відіграти заклади соціально-медичної реабілітації залежних, створюючи відповідні запоруки і умови терапії дітей та підлітків з адиктивною поведінкою.

Провівши диференціацію за віком, педагогічною відчуженістю, схильністю до корекції, фахівці проводять комплекс терапевтичних та реабілітаційних заходів, коригування подальшого навчального, виховного, профілактичного процесів. Програми соціально-психологічної допомоги розробляються як для залежних осіб, так і для тих, які пройшли терапевтичний курс.

Фахівці наголошують на необхідності максимального поділу закладів реабілітації: для роботи з дітьми та підлітками, які знаходяться на превентивному обліку органів поліції, неповнолітніх злочинців, засуджених (та засуджених з випробувальним терміном), стосовно яких застосовані примусово-виховні заходи [27].

Створення та функціонування такого роду закладів значною мірою сприятиме консолідації зусиль з нівелізації адиктивної залежності серед підлітків та, відповідно, асоціальним та протиправним вчинкам, які вона провокує.

Висновки до розділу

Діти підліткового віку, які становлять значну категорію соціально та економічно вразливих верств населення, часто демонструють асоціальні прояви поведінки, агресивне ставлення до оточуючих. До «звичних» причин такого стану (таких як статеве дозрівання, пізнання себе і світу, бажане визнання серед однолітків тощо) додаються важкі та вкрай негативні обставини сьогодення, які лише поглиблюють ці прояви шляхом правопорушень, збільшуючи вірогідність подальшого формування і розвитку делінквентних та злочинних нахилів.

Діагностика детермінант асоціальної поведінки вимагає значної бази теоретичних знань, практичних навичок, ретельності – адже має місце значна кількість чинників, що можуть стати каталізатором асоціальної підліткової поведінки та підштовхнути до протиправних вчинків: культурні та субкультурні, масмедійні, етнічно-національні, демографічні, економічні тощо.

Соціальні дослідники акцентують на винятковості сім'ї та оточення у процесі генезу особистості та що формуванню та розвитку делінквентної

поведінки та злочинницьких нахилів у підлітків сприяють відсутність догляду, вірно визначених життєвих та ціннісних дороговказів, деформація моральних, духовних та етичних орієнтирів.

Соціальна педагогіка передбачає консультативні та практичні аспекти роботи з батьками неповнолітніх правопорушників, подоланню перешкод у розумінні та взаєминах з дитиною, мінімізацію наслідків і впливу асоціальної і деструктивної підліткової поведінки.

Значну роль у формуванні етичних, освітніх і професійних засад, соціалізації молодих людей відіграють освітньо-виховні заклади, шкільні ради, кваліфіковані педагогічні працівники, які здатні створити сприятливі психо-емоційні умови комунікації та навчального процесу.

В Україні створені і працюють державні інституції, установи різних форм власності, благодійні організації, Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (зокрема, у м.Хмельницький), соціально-педагогічна діяльність яких, із використанням спеціалізованих методів корекції, спрямована на упередження проявів делінквентної поведінки, встрявання у складні негативні обставини.

В ході практичної роботи з дослідження діяльності Хмельницького міського центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді було з'ясовано, що Центр проводить значний комплекс заходів щодо виявлення сімей, дітей та молоді, які потрапили у скрутні обставини та не впораються самотужки, визначення потреб та відповідних методів і методик соціальних послуг, соціальна емоційно-психологічна підтримка таких категорій нашого суспільства, як вимушено переміщені люди, учасники АТО/ООС, теперішнього повномасштабного вторгнення, верифікації та надання відповідної допомоги.

ВИСНОВКИ

Україна зіштовхнулася з подіями і викликами небувалих масштабів, які мають безпосередній чи опосередкований негативний вплив як на суспільство в цілому, так і на кожного окремо взятого індивіда.

Діти та підлітки, чий емоційно-психологічний стан вкрай лабільний, а сприйняття світу і суспільства, самоаналізу та самореалізації перебуває на стадії формування, мають значно більшу вразливість та знаходяться у зоні ризику щодо потрапляння у важкі, несприятливі життєві обставини.

Проводячи методичну роботу з так званими вразливими групами населення важливо усвідомлювати унікальність їх ситуації, проблем та потреб. Виявлення цих потреб з подальшим їх задоволенням у співробітництві з суб'єктами соціально-педагогічної спрямованості – підґрунтя соціальної, психологічної та педагогічної роботи.

Технології соціальної роботи призначені для допомоги окремому індивіду та сукупності осіб, які її потребують, для упередження складних та негативних життєвих обставин і ситуацій, а також стабілізації, врегулюванню та мінімізації впливу проблемних елементів на суспільне благополуччя.

В умовах воєнного стану, робота з підлітками потребує виняткової уваги і ставлення, кваліфікаційних навичок, індивідуального підходу. В освітніх закладах, однією з головних призначень соціально-педагогічної роботи з підлітками є щоденне надання психологічно-емоційної підтримки, недопущення та мінімізація стресових ситуацій і станів.

Соціально-педагогічна робота в закладах освіти стосовно відхилень від загальноприйнятих норм поведінки провадиться в рамках первинної та вторинної профілактики. Вплив на особистість неповнолітнього порушника та його оточення покликаний вихованню позитивно-орієнтованих рис, мінімізації та усуненню явищ, що спроможні викликати негативні і складні

обставини. В межах соціальної корекції та виховного процесу, підлітки залучаються до суспільної та загальнокорисної діяльності.

Соціально-педагогічні фахівці здатні допомогти учням у формуванні та розвитку морально-етичних орієнтирів, ціннісних та життєвих пріоритетів, соціально-відповідальної поведінки. Важливо забезпечити підтримку підлітків, які важко піддаються вихованню, виявляти батьків, що нехтують доглядом та вихованням дітей, спричиняють психологічне або фізичне насильство.

Частою передумовою розвитку протиправної поведінки та злочинних нахилів є адиктивна підліткова поведінка з регулярним вживанням токсичних, алкогольних, психотропних речовин – такі підлітки мають бути на особливому контролі. Прискіпливу увагу соціальні служби та правоохоронні органи мають приділяти організованим групам підлітків. За статистичними даними державних органів правопорядку фіксується значна кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння тяжких злочинів, тілесних ушкоджень, вбивств, злочинів скоєних в складі підліткових угруповань – такі підлітки потребують комплексної консолідованої допомоги соціально-педагогічних фахівців, психологів, працівників сектору ювенальної превенції, правоохоронців.

В Україні функціонує значна кількість організації соціального профілю, зокрема соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з багатовекторною та комплексною соціально-педагогічною діяльністю. Втім, наші дослідницькі розвідки підліткового формування переконливо вказують на наявність проблем, які потребують втручання та активних дій як органів державного управління та охорони правопорядку, так і суспільства в цілому. Потрібне удосконалення та покращення роботи закладів соціального спрямування – в напрямку профілактики та попередження асоціальної поведінки та протиправної діяльності неповнолітніх, недопущення формування стійких злочинних нахилів.